

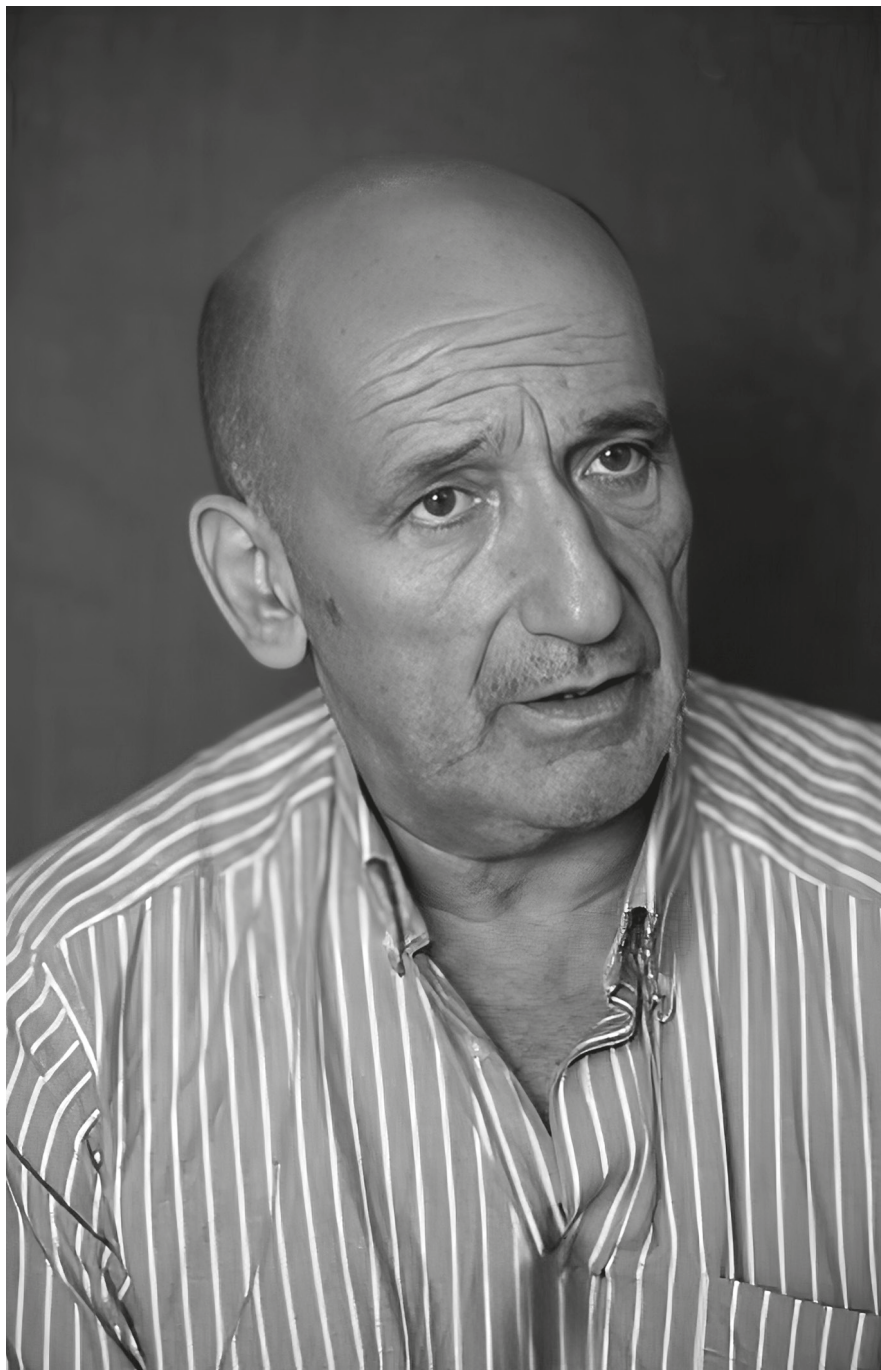
Markója Csilla

RÉNYI ANDRÁS HETVENEDIK, ÉS AZ *ENIGMA* HARMINCADIK SZÜLETÉSNAPJÁRA

*Élj soká! és legyen élted,
Mint derűs nap, tiszta, víg,
Mely piros hajnalból támad,
S ismét abban áldozik.*
(Arany János, 1855)

„Az élet, mint derűs nap, tiszta, víg” – olyan elérhetetlennek tűnik egy ilyen életet élni. Rényi Andrásról mégis ez az Arany-versszak jutott eszembe, nem mintha ne sejténém, hogy ezt a derűt olykor milyen kétely, milyen bánat árnyalja, ott van ez a tekintet mélyén, a lelkes, kisfiúsan ragyogó mosoly mögött – mégis, mindig az volt a benyomásom, az energia, az elragadtatottság energiája győz a gondolkodó ember mélabúja felett, s talán nem véletlen, hogy Rényi maga az *elevenséget* jelölte meg hermeneutikája hívószavaként a frissen megjelent, egy élet művét összegző nagy Rembrandt-könyvében.

Persze a hívó szó mindig oda szólít, amit el kell érni, ami nem eleve adott. Aby Warburg, akit Rényi nélkül soha nem fedezek fel *magamnak* – hiszen Warburg az, aki a *személyes érintettség* soha nem tudta elválasztani azoktól a patetikus energiáktól, amelyek kutatásának túlságosan rövid életét szentelte – neki is afféle lélekvezetőjévé és sorvezetőjévé vált az évek folyamán, ahogy erről a Rembrandt könyve előszavában tudósít: „Warburgról szerzett pozitív benyomásaimat annak a Gombrichnak a racionális, minden misztifikációtól mentes elemzői alapállása hitelesítette, aki bécsi zsidó emigránsként és az – akkor már a nácik elől Londonba áttelepített – KWB munkatársaként, mint a BBC monitoring szolgálatának munkatársa aktív részt vállalt a német fasizmus ellen vívott háború hátszínházi frontján. Mindez valahogy hitelessé tette számomra azt a zaklatott közvetlenséget is, amellyel Warburg a képek és a figurák affektivitásához viszonyult. Persze akkor és ott, Gombrichék kakaóját kortyolgatva legfeljebb csak sejtettem, át biztosan nem láttam, hogy előző évben közzétett *Júdás-dolgozatom* ‘dramaturgiai’ megközelítése mennyire párhuzamos volt Warburg – az indulatok motiváltságára, illetve uralhatóságára fókuszáló – kifejezéstanával és a pátoszformulák (vagy ami ugyanaz, a képek) performativitásának, befogadásuk aktualizáló természetének, *esemény*-jellegének általa vallott elgondolásával. Későn érő típus vagyok: csak lassan és fokozatosan értettem meg, hogy a warburgi distinkció olyan elemzői instrumentumot ad a művek interpretátorának kezébe, amelyek

1. Rényi András portréja. „Felzaklató esemény”. A *Magyar Narancs* interjúja Rényi Andrással. 2014. aug. 24. © Fotó: Németh Dániel

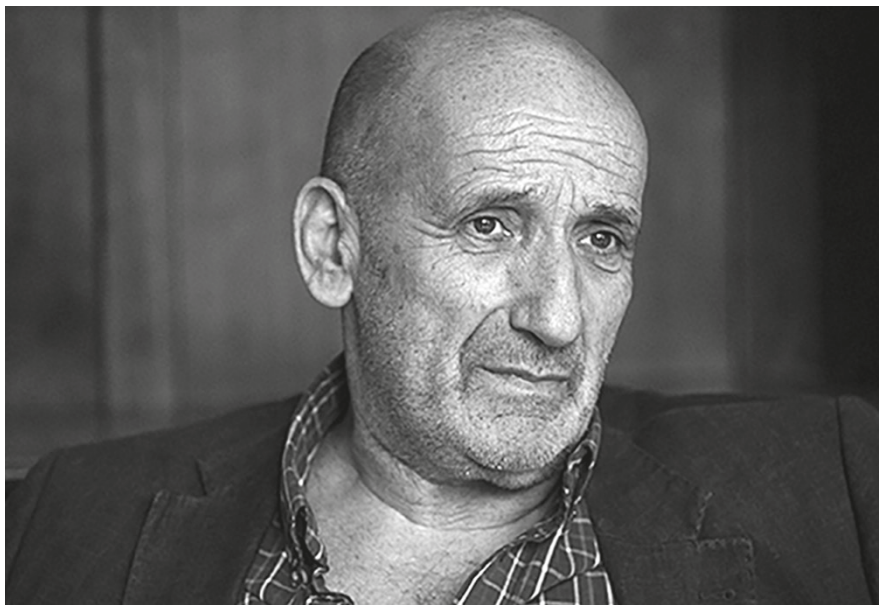
konzekvens továbbfejlesztése és alkalmazása fényt deríthet Rembrandt kivételesen összetett dramaturgi észjárására.”¹

Annak idején, amikor Rényi András a feledhetetlen Széphelyi F. György fordításaival töltötte meg az *Enigma* Warburg-számát, az én személyes kedvencemmé az a Warburg-írás vált, amelyben Burckhardtot hasonlította össze Nietzschével. Burckhardtot így jellemezte: „Burckhardt teljesen tudatos halottidéző volt, és ennek megfelelő módon jelentek meg előtte az őt komolyan fenyegető erők is. Úgy menekült meg tőlük, hogy őrtornyot épített magának. Örkdése típusa szerint Lünkeuszéhoz volt hasonló: ült őrtornyában és beszélt. Lemondott arról, hogy jóslatokat mondjon: a felvilágosodás híve volt és maradt, és soha nem is akart más lenni, mint egyszerű professzor.”² Nietzschéről írt egyik mondatát pedig ma is fejből tudom: „Ő, aki oly gyakran írt az ember szenvedélyéről és a fensőbbiség privilégiumáról, a földön félős, feszültségtől görbedő lárvaként tengette életét.”³ Nem arról van szó, hogy a tudós és filozófus összehasonlításában a pozíciók bármelyikével kellene azonosítanunk magunkat, inkább az ugyanabban az emberben egymásnak feszülő készségek és lehetőségek dinamikus elemzésének láttam ezt a szöveget és ilyen módon vált meghatározóvá. Én is az esztétikát választottam a művészettörténet mellé, mint annak idején Rényi, akit az egyetemen ismertem meg abban a félévben, amikor a „Barokk, mint posztmodern” címmel tartott szemináriumot az esztétika tanszéken. Az esztétika a gondolkodó ember választása, és a kockázatos, míg a művészettörténet volt az őrtorony: szigorú hely, aminek óreire szorongva és talán nagyobb tisztelettel tekintettem, mint az esztétákra, holott ott abban az időben egyszerre tanított Balassa Péter, Fodor Géza, Radnóti Sándor, Bacsó Béla, György Péter, Zoltai Dénes, Almási Miklós, Heller Ágnes. Úgy képzelem, Rényi számára is az esztétika lehetett az otthonosabb hely. Ezekben az években alapítottuk az *Enigmát* egy kis Hegedűs Gyula utcai régiségbolt tulajdonosainak kezdeményezésére és anyagi támogatásával – Szabó Ágnes és férje, a festőművész Ősi László a saját jövedelmüket kortárs festők támogatására fordították. Pazar kis műgyűjteményük alapjain indult el a korban nagyon pionír, az akkor szinte kötelező modernista kánont felrúgó kiállítás-sorozatuk, amelynek kísérőfüzeteiből nőtt ki magát immár 30 éves folyóirattá az *Enigma*, aminek a mai napig talán legkeresettebb számainak, a művészettörténet-írás tudománytörténetének nagy metodikai paradigmáit Michelangelo példáján végigragozó olvasókönyvet, vagy a Caravaggio és Rembrandt számokat együtt szerkesztettük tanárommal, akivel még az egyetem éveiben fűzte szorosabbra kapcsolatunkat a Lukács fürdő. Ahova én Marno Jánossal évekig mindennap úszni jártam, Rényi pedig a Margit-szigetet megkerülő laza körei után relaxálni a kamillás gőzbe, máig tisztán emlékszem rá, hogyan magyarázta, gesztikulálva és hevesen, ami éppen foglalkoztatta, fittyet hányva a fizika törvényeinek, ami az embereket megadó szótlanságra szokta kényszeríteni ezen a hőmérsékleten. Ez a szenvedélyesség tette őt mindig is nagyszerű előadóvá, tanárrá, s ez bőven elég is

¹ Rembrandt könyve kéziratát Rényi András bocsátotta a rendelkezésemre, ennek előszavából idézek.

² Aby Warburg: Burckhardt és Nietzsche. Ford. Széphelyi F. György. *Enigma*, 12. 2005. No 46. 5–7.

³ Uo. 6.

2. Inspiráció. Rényi András. Litera, 2018. június 6.

kellett volna legyen egy életre, de nem neki. Amikor egyszer meglátogattam, szuterén munkabarlangja nem csak az impozáns könyvtárával, hanem a sajnos nem túl hosszú életű kiadója könyveivel is tele volt, kaptam is ezekből ajándékba.

„Az Ikon Kiadót 1990-ben az unalom szülte. Tizenharmadik éve az egyetemi oktatók meglehetősen egyhangú életét éltem, könyvtári olvasók, tantermek és dolgozószoza között pendlizve olvastam, írtam, tanítottam – és gyakran unatkoztam. Valami eleven, gyakorlatias, életszagú dologra vágytam már, valami cselekvésfélére. A rendszerváltás évében aztán váratlan ajánlatot kaptam egy azóta semmivé foszlott állami kiadótól, irányítanám ott a művészettörténeti könyvek kiadását. Főként az tetszett, hogy szakmámnál maradhattam volna, s hogy – boldog idők! – nem kellett volna profitra hajtani. A dologból végül semmi sem lett – pontosabban, e »semmiből« született meg az Ikon. Magáncégként, a minimális pénzből, a vakvilágba. Ennek már csaknem öt éve. Igaz, eddig egyetlen művészeti könyvet sem adott ki, s nem engedheti meg magának, hogy veszteséges. Ma már gyakran tölt el a nosztalgikus vágy ama hosszú, eseménytelen, elmélkedő könyvtári délutánok után – de ezt mégsem a »pályaelhagyó« értelmiségi kötelező lelkifurdalása mondatja velem. Mert egy-egy kiadói projektum kitálalása az alapötlettől a tervezés/kivitelezés részletein át a marketingig és az értékesítés megszervezéséig tart, s olykor a legjobb tudományos műhelymunka szellemi izgalmát közelíti. Három évvel ezelőtt például valami újat és eredetit akartunk csinálni, ami magasszintű és mégsem ezoterikus, esztétikus és mégsem drága, missziót teljesít és mégsem rossz üzlet. Ez lett a Matúra Klasszikusok, a közkeletű samponreklám felülmúlhatatlan tömörségével szólva irodalmi mű plusz kismonográfia egy kötetben. Mármost elsőrangú intellektuális feladat volt azon töprengeni, milyen módon lehetne leporolni

egy-egy unt »klasszikust«: a fiatalos dizájn, a »felhasználóbarát« szerkesztés, a jól csengő szlogen (»kidolgozott érettségi tétel puskával«) mellett például az első hazai kétnyelvű kiadással (Hamlet), új fordításokkal (Anyegin, Faust), vagy a művek meghökkentő, bár megalapozott csoportosításával (A helység kalapácsa – Az apostol). Azután mulatságos volt olyasmit kifundálni, hogy Karinthy *Így írtok ti-jét* a parodizált eredetikkel párhuzamosan adjuk közre. Tetszik, hogy klasszikussá avathatjuk Esterházyt és terjedelmes jegyzeteket fűzhetünk terjedelmes jegyzeteihez is (Függő) és élvezem, hogy az egyszer megtalált forma variálható, hogy már a negyedik filozófiai klasszikust adjuk ki a Matúra Bölcsélet hasonló sorozatában és újabban általános iskolásoknak is készítettünk Matúra Olvasónaplókat, újragondozott szöveggel, illusztráltan, munkafüzettel. A Matúra könyvprogram ma már huszonöt címnél és a félmilliót jócskán meghaladó eladott példánynál tart - jövőre két további sorozattal, tizenöt-húsz új címmel és legalább negyedmillió eladott példánnyal számolunk. Egyszóval, tetszik. És még valami. (...) A jól megformált könyvnek nemcsak a látványa, de teste, tapintása, a nyomdából frissen jöve még illata is van – valóságos érzéki kísértés, amely gyakran nem enged. Nekem mindenesetre ma is nagyon fontos, hogy tetsszen az a könyv, amit kiadunk. Mondják, a világ legnagyobb reklámügynökségeinek profizmusát az bizonyítja a legjobban, hogy önmaguknak nem terveznek látványos arculatot, szellemes szlogent, miegyebet. Nyilván egy könyvkiadó is akkor teszi bölcsen, ha a nyilvánosság előtt nem önmagával foglalkozik, hanem a könyveit dicséri. Nos, megint egyszer bebizonyosodott, hogy nem vagyok profi.”⁴

Rényi azok közé a tudósok közé tartozik, akik szokatlanul erős, kritikai önreflexióval kísérik a saját tevékenységüket. Ezt a kiadói közjátékot azért is tartottam fontosnak jelezni, mert a szellemi pályaképet Andrásnál alaposabban aligha lehetne felvázolni, és ezt ő most megtette a Rembrandt-könyv előszavában, aminek a Lukács óvodától Fodor Géza életre szóló szellemi hatásán át a hermenutikával való vívódásig tartó ívét a jelen Festschriftben értő elemzések tovább is gondolják. Az *Enigmával* közös metszethez visszakanyarodva, talán éppen Rényi egyik előadásán ismerkedtem meg Zrinyifalvi Gábor festőművésszel, aki élénk filozófiai reflexióival hívta fel magára a figyelmet, s aki nem sokkal később bemutatta franciás és filmes barátnőjét, Vajdovich Györgyit, aki, mit ad Isten, velem egy év, egy hó, egy nap született, s aki neki életre szóló társa, nekem pedig életre szóló barátnőm, munkatársam, mára szinte hozzátartozóm lett. Szinte egyidőben Rényi kiadójával, mi is megalapítottuk a Meridián Kiadót, ami az *Enigma* mellett, amikor tehette, könyveket is kiadott, például Celan válogatott verseit, amiket Marno Jánossal fordítottunk, leginkább a Lukács fürdőben átbeszélve az én bőséges lábjegyzetekkel ellátott nyersfordításaimat, amikből Marno zseniálisan újraalkotta, olykor Celannál jobban, összetettebben, játékosabban is, a legnagyobb Celan-verseket, a lábjegyzetekből pedig megírtam a szakdolgozatomat esztétikából, ahhoz a Bacsó Bélához, akinek az egész Celan-témát köszönhattuk, a Rényiével párhuzamosan tartott szemináriuma révén. Így alakult ki az a kis szellemi műhely, aminek aztán Tandori Dezső, Bardoly István és vendégszerkesztők sokasága, például a most Rényi táncfelfogásának tanulmányt szentelő Darida Veronika is tagjává és

⁴ Rényi András: Bemutatkozik a kiadó: az Ikon. *Magyar Hírlap*, 1994. december 17. 6.

inspirálóivá váltak. Az *Enigma* 25. évét ünneplő számunkban bőven esett szó a lapról és alapításáról,⁵ legyen itt elég annyi, hogy Györgyi a kezdeti években a szerkesztőtársam is volt, és a francia anyagok szállítója és gyakran fordítója, később pedig beletanult a tördelésbe, így tulajdonképpen ketten el tudtuk juttatni a nyomdáig az anyagot, ami valószínűleg jelentős szerepet játszott abban, hogy 30 évig fenn tudtunk maradni: az idei az első év, hogy új tördelő, Fekete Émi segíti a munkánkat, és Bardoly István, mint a forráskiadások és lábjegyzetek őre, talán félidőben szállhatott be a közös munkába. A mi kiadónk persze nem volt olyan nagy vállalkozás, mint Rényié, az Ikon – szerencsére nem emésztette fel az életét ez a feladat sem, a tudós elfért a tanár és a tudományközvetítő mellett.

Elfért, de nem mondanám, hogy az a hely, amit kivívott magának, szakmai értelemben problémátlanul bizonyult. Mindig köztes és közvetítő hely volt, az örök kívülállóé, aki az esztétának túlságosan művészettörténész, a művészettörténészeknek túlságosan esztéta. Mostanra mindennek csak annyi a jelentősége, hogy ennek a könyvnek nem most és nem csak magyarul kellett volna megjelennie. Meggyőződés, hogy Rényinek a világ élvonalában lenne a helye művészettörténészként, s hogy ez nem így alakult, az azt is mutatja, hogy nemcsak Magyarország rekedt meg a stílustörténet (aprócska nyomokban egy gyakran félreértett szellemi történet) fázisában, hanem máig él az a kirekesztő attitűd, ami lehetetlenné teszi, hogy a Rembrandt-kutatás elitklubjába kívülről csak úgy be lehessen kerülni. Ugyanakkor azt is gondolom, hogy ha ez a könyv angolul hozzáférhetővé válna, ez előbb-utóbb mégis kikerülhetetlenül megtörténne. Mert ugyan a magyar művészettörténész szakma még a hermeneutika műveléséig sem igazán jutott el, a New Art History úgy húzott el felettünk, ahogy most a World Art History, és az antropocén és poszthumán szellemi áramlatok sodrába tartozó inspirációk fognak, de szerintem Rényi személyében Beltinggel azonos pályán játszani tudó kvalitású művészettörténészünk van, aki azonban szokás szerint, hazájában megfelelő közeg hiányában méltatlanul visszhangtalan maradt, noha a szakma ezekkel a kvalitásokkal mindmáig tisztában van és Rényi megrendezhetett néhány igen fontos és metodikai szempontból újító nagy kiállítást, és betölthetett olyan pozíciót a Művészettörténet Tanszék élén, amely illette, de persze inkább terhére volt, kötelező áldozat, amit az ember annak oltárán hoz, amíg bírja, hogy mindig legyen a legfontosabb szakmai intézmények élén olyan ember, aki az „élni és dolgozni hagyni” alapú vezetés mellett valamit hozzá is tud tenni szellemi értelemben a mostanra összeroskadni kezdő közös építményhez.

Ezekon a hasábokon már többször elsirattuk azokat a nagy magyar művészettörténészeket, akik az őrtoronyból felügyelték a szakmai tisztaságot, hogy visszatérjünk az Arany János mottóban foglaltakhoz. Ők mind tudták, kivel állnak szemben és sokszor voltak társak is Rényi számára a munkában. De azt hiszem, Rényi András a maga szellemi kapacitásaival, műveltségével, a benne a burckhardti elemeket folyton felülíró szenvedélyes és mohó innovátorral, a gondolkodóval mindig is egy másik

⁵ Olyannyira kimerítően, hogy ármány koboldkezek a hajnali négyes lapzártát és az elpilledt figyelmet kihasználva épp csak gyerekkori képeket nem csempészték be az illusztrációk közé a szerkesztőkről.

3. Marosi Ernő és Rényi András. © Fotó: Markója Csilla

dimenzióban mozgott. Nem lehetett könnyű, s talán most a legnehezebb. Ebből a Festschriftből fájdalmasan hiányoznak az elhunyt pályatársak, vagy azok, akiknek már nem volt erejük egy méltó laudációra, mert a felkérést mindenki nagyon komolyan vette. Csak remélni tudom, hogy Rényi András, akit akkor is tanáromnak, példaképemnek és talán mondhatom, hogy barátomnak éreztem mindig, amikor már fizikai valónkban kevesebbet érintkeztünk, a neki szentelt konferencián és az *Enigma* kézbevételekor érezni fogja, hogy azért vannak olyanok a következő generációban, akik, ha nehezített pályán is, de átveszik a stafétabotot.

Végezetül álljon itt Rényinek egy kevésbé ismert ars poeticája, amit Marno Jánosnak címzett a *Litera* hasábjain, s ami a Burckhardt kontra Nietzsche alapú szenvedélyes warburgi vívódást mindennél jobban demonstrálja. Mert a nagy tudósnak nem csak a korával, közegével, de leginkább a saját démonaival kell megküzdenie, hogy megtalálja azt az egyensúlyt, ami mellett lehetőség nyílik egy olyan innovációra, mint amit a Rembrandt művek „dramatológiai” elemzése, azaz *megelevenítése* nem csak a Rembrandt-recepció, de mint szakmai minta, a művészettörténeti metodika számára jelenthet. Hiszen Rényi már a gravitációval és a táncsal foglalkozó időszakában is erre készült, kimozdítani a pátoszformákba konzervált patetikus energiákkal az állóképekbe rögzített művészettörténeti világot.

„Ha jól értem a *Litera* játékát, a meghívottnak itt személyes benyomásokat illene rögzítenie a neki szánt képről; spontán módon inspirálódnia tőle – s legfeljebb rövid – a műfajhoz illő – szubjektív reflexiókat fűzni hozzá. Netán – engedve a dolog

öszöntésének – tovább lendülni valami más felé, szabadon asszociálni, irodalmat csinálni belőle. – Csakhogy én ehhez túl merev vagyok. »Szakszerű« alapon foglalkozom képekkel és tudományos kutatója vagyok a rembrandti életműnek: pályám során mindig a legkörülmekintőbb történész-hermeneutikusi akribiával igyekeztem elkerülni a rövidre zárt szubjektivitás minden olyan csapdáját, amelyet az efféle gyors, spontán reakciók rejteneek – és amely itt és most bizonyára könnyebbé tenné a helyzetemet. Számomra nincs nagyobb kihívás, mint Rembrandt-ügyben közvetlenül és személyesen szólalni meg: úgy, hogy ne rémüljek meg saját ellenőrizetlen szavaimtól. Talán mert a »Rembrandt«-név Nyugaton évszázadok óta egyenesen a szubjektivitás és személyesség művészi foglalataként szolgál – egy olyan ma is élő hagyomány alapvető hivatkozásaként, amelyben a művészet elsajátítását valamiféle érzelmes beleélésként és spontán lírai azonosulásként szokás elgondolni és gyakorolni. Írjak akkor – válaszul az alanyi költő-barát képekbe foglalt kérdésére – művészettörténeti szaktanulmányt? Nonszensz.

Másrészt az is gátlásokat okoz, hogy a kiállítást nem láttam »élőben« – a szóbanforgó munkákat nem ismerem »testközelből«. Márpedig bizonyos szakmai minimumok, például a személyes autopszia igénye engem legalábbis kötelez. Sok olyan terület van a művészettörténetnek, amelynek műveléséhez nem szükséges ilyen szigorúnak lennünk magunkhoz – az enyém, amely jelentős mértékben épít a képcsínálás technikai folyamatainak vizsgálatára, nem ilyen.”⁶

Mondanom sem kell, a kételyekkel meghintett bevezető után mégis megkaptuk az elemzést, amit akár egy költő is írhatott volna.

Hát ez Rényi András. Éljen soká, és legyen élte, mint derűs nap, tiszta, víg, mely piros hajnalból támad, s ismét abban áldozik.

⁶ *Litera*, Inspiráció sorozat, Marno Jánosnak Rembrandtról. <https://litera.hu/irodalom/elso-kozles/inspiracio-renyi-andras.html>